

Comunicarea publică între informare și fake news în perioada pandemiei COVID-19

(Public Communication between Information and Fake News during the COVID-19 Pandemic)

Anca Teodora TOMPEA^{1,2,*}

¹ “Petre Andrei” University of Iasi, Romania

² Digi24 Journalist - TV Presenter, Romania

* Correspondence: teodora.tompea@gmail.com

Rezumat: În studiul prezentat, am continuat să exprim puncte de vedere, opinii, analize prin care oamenii de știință, instituțiile publice implicate în lupta împotriva COVID-19 depun eforturi uriașe pentru a opri acest flagel, pentru a proteja oamenii din valul 4 și din perspectiva valului 5 al pandemia. În experiența mea de jurnalist la Digi 24 TV, m-am confruntat cu fenomenul dezinformării și tendințele anti-vaccinare, cu teoriile conspirației care au inundat rețelele și platformele de comunicare și chiar și mass-media. Toate acestea constituie provocări deontologice pentru orice jurnalist.

Cuvinte cheie: știri false, comunicare, dezinformare, rețele de comunicare, media, deontologie.

Citation: Tompea, A.T. (2022). Comunicarea publică între informare și fake news în perioada pandemiei COVID-19. *Etică și Deontologie*. 2(1), 96-105. <https://doi.org/10.52744/RED.2022.01.010>

Publisher's Note: RED stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2022 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Abstract: In the study presented, I continued to express views, opinions, analyses through which scientists, public institutions involved in the fight against COVID-19 make huge efforts to stop this scourge, to protect people in wave 4 and in the perspective of wave 5 of the pandemic. In my experience as a journalist at Digi 24 TV, I was confronted with the phenomenon of misinformation and anti-vaccination tendencies, conspiracy theories that flooded communication networks and platforms, and even the media. All of them constitute deontological challenges for any journalist.

Keywords: fake-news, communication, misinformation, communication networks, media, deontology.

1. Introducere

În decembrie 2019, OMS a fost informată că în orașul Wuhan, provincia Hubei din China, a apărut un forum de pneumonie cu o etiologie necunoscută. Răspândirea rapidă a virusului a determinat OMS să declare, pe 11 martie 2020, epidemia de COVID-19 drept pandemie mondială.

Într-o cercetare recentă, autorii explică sintetic, argumentând științific, dar într-un registru inteligibil, faptul că pneumonia și patologia respirațiilor severe sunt provocate, cel mai probabil, de răspunsul imun excesiv, reacție cunoscută sub denumirea de „furtună de citokine”, de hipoxie, de formare de „coaguli intervasculari care determină lezarea intervasculară”, de fapt o „furtună de citokine” care se referă la „eliberarea excesivă de asemenea citokine inflamatorii cu o activitate biologică în diferite țesuturi și celule, mai ales în sistemul imunitar, care generează slăbirea feedbackului reglator negative” (Ciurea et. al, 2021: 10-11). Aceasta ar fi sursa principală a sindromului respirator sever (SARS), a stării de inflamație sistemică care afectează mai multe organe.

Autorii constată că valurile pandemiei în lume au o evoluție epidemiologică care diferă de la un continent la altul, chiar și în interiorul continentului european, fiecare constituind provocări uriașe, inedite.

Comunicarea și informarea în privința epidemiei de COVID-19 au început acum aproape doi ani, când se discuta în presa internațională despre un virus periculos apărut într-un oraș din China. Epidemiologii și virusologii din România negau un potențial pericol pentru țara noastră, lucru care s-a dovedit în timp fals. Probabil că atunci a fost și momentul inițial al decredibilizării autorităților din țara noastră. Asta nu înseamnă că nu avem specialiști în microbiologie, virusologie, imunologie, ba din contră. Avem specialiști care ne fac cinste și au salvat mii de vieți. Dar nu avem oameni de comunicare în egală măsură, care să își măsoare cu foarte multă atenție fiecare declarație de presă, astfel încât aceasta să nu se întoarcă împotriva lor. Iar lipsa asumării de acum aproape doi ani, atunci când medici importanți din țară remarcă în cadrul televiziunilor că SARS-CoV-2 nu va ajunge în Europa, acum probabil cântărește enorm în subconștientul românilor.

Autorii menționați apreciază că în istoria umanității s-au succedat mai multe asemenea crize, dar SARS-CoV-2 a generat o „nebulă socială”, care depășește normele comportamentale instituite, fiind vorba de o „nebulă comunitară care privește mai mult societatea și softul, adică programul de funcționare al creierului”. O pandemie care influențează covârșitor psihicul uman, atât la nivelul comunităților izolate, dar și în societățile deschise la circulația și corectitudinea informațiilor.

Stresul psihic, la rândul său, scade capacitatea imunitară a organismului, apărând fenomenul de „taine de gradul doi” și de configurare a unei „realități de gradul doi” (Ciurea et al., 2021: 28-47).

2. Fake news-ul în privința pandemiei

Pandemia a venit atât de repede peste noi toți încât nimeni nu cred că a apucat, în primă fază, să își dea seama de ceea ce se întâmplă cu adevărat și toată lumea aștepta cu foarte mare interes deciziile autorităților. Inițial mesajele autorităților au fost extrem de bine compuse, difuzate și diseminate în presă. Aceeași comunicare exista pe toate fronturile, de la președinte la premier și miniștri implicați. S-a acționat mai mult decât rapid în condițiile unui factor necunoscut și invizibil – un virus ucigaș care avea să ne marcheze teribil. Am trecut peste un prim an în care cei mai mulți dintre noi s-au luptat cu frica și au trăit cu speranța că vom scăpa extrem de repede de ceea ce avea să devină cel mai intens și îndelungat subiect dezbătut în cadrul televiziunilor de știri de pe mapamond. Televiziunile și mass media au avut mult câștig de cauză în toată această pandemie. Cele echilibrate au câștigat audiență record, celelalte au câștigat prin posibilitatea de a împrăștia informații mai mult sau mai puțin verificate.

De fapt când a apărut fake news-ul în privința pandemiei în viața noastră? Știe cu adevărat cineva? Nu cred. Unii ar spune că au funcționat mașinăriile de propagandă rusești, alții ar spune că sunt la mijloc Serviciile Secrete, dar cred că este mai simplu de atât. Conspiraționiștii și negaționiștii au existat și înainte de apariția internetului. Cei care neagă știința și dovezile pur medicale. Că există virusul, că există bolnavi sau morți și că există un vaccin care ne face mai mult bine decât rău.

Printre primele abordări comprehensive elaborate la începutul pandemiei se numără volumul *Covid 19. Dimensiuni ale gestionării pandemiei* editat de Universitatea „Petre Andrei” din Iași, sub coordonarea profesorului Sorin Bocancea (Bocancea, 2020). În secțiunile dedicate implicării societății civile și comunicării publice, au fost abordate, prin studii elaborate de specialiști, teme precum „Urgențele sociale. O soluție a societății civile în gestionarea pandemiei”, autor Mihaela Munteanu, „Bazarul comunicațional și lunile noastre în vremea pandemiei”, autor Cristina Gavriliuță, „Comunicare de criză sau criză de comunicare? De la regulile de manual la provocările din perioada pandemiei Covid-19”, autor Maria Corina Barbaros, „Comunicare publică în pandemie. Dezinformare, fake news, infodemie”, autor Antonio Momoc, „Dezinformare în pandemia de COVID-19. Tematică, narațiune, mecanisme. Aspecte din Europa Centrală și de Est”, autor Brândușa Asmuanca, „Nivelul pandemiei și infodemia”, autor Robert Adam, „Minunata lume veche”, autor Marian Voicu, „Cum a exploatat Kremlinul criza Coronavirus propaganda sovietică în haine noi”, autor Sorin Ioniță (Bocancea, 2020: 209-353). În același palier am abordat

experiența personală pe care am avut-o la Digi24 TV și a impactului mass-media în informarea și comunicarea publică ca manifestări ale deontologiei profesionale (Tompea, 2020: 223-228).

Informarea în vremuri de criză ne arată, atât după manualele de comunicare, cât și după istoria chiar recentă, că se face de oameni bine aleși. Reușita unei campanii de conștientizare constă în special în mesaje bine alese. Construite pe înțelesul tuturor și cât mai aproape de stilul de viață al fiecărui individ. Lucru care, după ce a trecut primul val al pandemiei, nu a mai existat în rândul autorităților, iar mass media a fost liberă să construiască mesajele în manieră proprie, în cazul multor instituții fără control.

Curentul antivaccinist nu este de dată recentă. O analiză reface însă o istorie a acestor previzionări (Pricop, 2021): de la primul vaccin împotriva variolei, descoperit de Edward Jenner, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea amenințarea bolii a fost ridiculizată, vaccinarea era prezentată ca o alegere foarte riscantă, antivacciniștii primind eticheta peiorativă „antivaxx”.

Regretabile sunt poziționările unor doctori pe aceste atitudini, cum a fost dr. Alexander Ross, autor care a publicat o satiră ce s-a răspândit pe scară largă, în perioada variolei din Montreal, în 1885, sau, mai recent, Andrew Wakefield și ai săi „Cavaleri albi” care, în 1998, a publicat o cercetare contrafăcută în care afirma existența unei strânse conexiune între vaccinurile contra rujeolei, oreionului și rubeolei (ROR) și autism.

Atitudinile antivacciniste precum și rezervele manifestate față de vaccin au fost alimentate și de situații contextuale în SUA și Canada, pe fondul tensiunilor etnice, când minoritățile erau vaccinate sub amenințarea armelor. În 1905 s-a emis o Hotărâre a Curții Supreme a SUA, care recunoaște dreptul statelor americane de a impune vaccinarea, reacția fiind proscrisă, în 1908 înființându-se „Liga Antivaccinare din SUA”, urmând ezitarea față de vaccin la cote superioare în secolul XX.

În prezent, îndoiala cu privire la vaccin a atins cote maxime, având explicația în informarea precară, educația insuficientă, deficitul de încredere.

Autorul reține concluzia studiului din The Guardian: „la baza succesului vaccinării se află un contract social puternic, iar al nostru se destramă... imunizarea a devenit un test profund al capacității noastre de a cooperare” (Pricop, 2021).

„O formă misterioasă de pneumonie virală în China” - așa a fost formulată una dintre știrile publicate de Digi24.ro, pe 6 ianuarie 2020, despre boala încă necunoscută (Digi24, 2020). Potrivit oficialităților chineze din Wuhan, datele preliminare arătau că nu era vorba nici de SARS, nici de MERS, nici de gripă aviară.

Din păcate, „odată cu măsurile de carantinare și restricțiile impuse de guvernele din întreaga lume și cu eforturile oamenilor de știință în a găsi un tratament sau vaccin, au început să circule și mesajele de tip conspiraționist sau antivacciniste, care

au dus la crearea unei nișe distincte a teoriei conspirației, a celor care au devenit cunoscuți sub numele de „negaționiști COVID” (Lazăr, 2021).

Care este bilanțul pandemiei? După doi ani de la apariția primelor cazuri de persoane infectate în China, potrivit informațiilor existente, pandemia de coronavirus a îmbolnăvit peste 244 de milioane de persoane și a provocat aproape 5 milioane de victime în întreaga lume. În România, peste 1,6 de milioane de persoane au fost infectate și alte peste 58.000 au murit din cauza COVID-19, în timp ce numărul de persoane vaccinate nu depășește 8 milioane. În toată această perioadă, s-a dezvoltat o veritabilă pandemie paralelă de fake news și mesaje conspiraționiste. Retorica folosită de negaționiști s-a modificat și a cunoscut o serie de „mutații”, care au evoluat de la simpla negare a virusului sau expresii precum „Cunoști pe cineva bolnav de coronavirus?”, folosite în primele luni ale pandemiei, până la mesajele antivacciniste actuale de genul „vaccinul provoacă infertilitate”.

Primele astfel de mesaje au fost de genul „virusul nu există” și „oricum, China e departe, nu o să ajungă la noi”. Sau „e o criză artificială care ține lumea ocupată, ca să abată atenția de la alte probleme mai importante, cum e Brexitul”.

Mesajele anti-mască cel mai des întâlnite pe conturile sociale ale celor care au promovat mesaje conspiraționiste au fost: masca nu ajută sau nu protejează împotriva coronavirusului, sau masca purtată de omul sănătos poate face mai mult rău, decât bine. Alt mesaj vehiculat: purtarea măștii scade nivelul de saturație a oxigenului în sânge. Un simplu experiment a demonstrat că acest lucru nu este, însă, adevărat.

O perioadă, în prima jumătate a anului 2020, mesajele anti-mască au circulat în paralel cu ideea - „lăsați virusul să se răspândească, deoarece așa se va putea obține imunitatea de turmă” (Lazăr, 2021).

Ulterior, după cum se știe, „atât Donald Trump cât și Boris Johnson s-au infectat cu coronavirus. Premierul britanic a ajuns chiar să fie internat la ATI. Concomitent, autoritățile britanice au schimbat strategia și au trecut de la relaxare la măsuri dure.

Oamenii de știință au arătat că ideea de a lăsa virusul să circule pentru a duce la cât mai multe îmbolnăviri și, ulterior, la așa-numita imunitate de turmă este un miraj periculos. Ideea obținerii imunității de turmă a fost între timp abandonată și nu mai este promovată. În schimb, au fost intens promovate mesaje despre așa-numitele tratamente-minune anti-COVID: hidroxiclorchina și ivermectina au devenit noile vedete în lupta conspiraționiștilor cu tirania științei și a industriei Pharma.

Astfel, ivermectina, un medicament contra păduchilor, s-a transformat peste noapte în leacul minune al conspirațiilor COVID. Scene cu oameni care iau cu asalt farmaciile veterinare pentru a goli rafturile de ivermectină au fost întâlnite și în România.

Alte mesaje ale epidemiei de fake news au inclus: băutul apei la fiecare sfert de oră te vindecă de Covid, argintul potabil, străvechiul usturoi, vitamina C, vitamina D,

statul la soare sau chiar injectarea de dezinfectant, sugerată chiar de fostul președinte american, Donald Trump” (Lazăr, 2021).

Dezinformarea s-a instalat treptat și astăzi a acaparat multe dintre rețelele sociale, televiziunile cu un anumit public, canalele video, astfel încât astăzi asistăm, pe lângă cea mai amplă pandemie contemporană, la cea mai mare campanie de dezinformare a tuturor timpurilor. Cine are de câștigat? Multe dintre companiile producătoare de conținut, agenții de PR, marketing, companii farmaceutice și oameni de imagine. Acesta este mereu pericolul unei campanii. Că vei atrage acei oameni care se înscriu perfect în tiparul pe care tu îl crezi. De ce în România funcționează dezinformarea mai bine? Pentru că țara noastră are mai bine de 40% din populație care este analfabetă funcțional. Cam tot atât de multă populație se află în sărăcie, iar viitorul nu arată deloc optimist în contextul în care sunt tot peste 40% dintre copiii acestei țări care se culcă flămânzi. Pentru toți acești oameni probleme precum pandemie, vaccin, internări la ATI sau morți de COVID sunt egale cu zero. Pentru că principala lor preocupare este supraviețuirea.

Iar fake news-ul se instalează rapid când autoritățile nu știu sau nu pot să își adapteze mesajele pentru cei care nu înțeleg, așa cum și oameni cu studii nu au înțeles pe deplin, ce înseamnă tehnologia ARN Messenger, o tehnică menită să ne protejeze de virusul ucigaș.

Informațiile par să fie în bătaie de joc atunci când autoritățile vorbesc de creștere economică, de salarii de mii de euro pe lună, iar cei mai mulți oameni nu își pot plăti facturile. Revolta în fața fake news-ului este a celor care trăiesc decent, acceptarea celor care merg pe calea fake news-ului este revolta omului de rând care își dorește să fie auzit.

Una dintre cele mai inedite și surprinzătoare teorii conspiraționiste care a prins aderență a fost cea referitoare la faptul că tehnologia 5G ar fi de vină pentru răspândirea coronavirusului. În luna iunie 2020, în 10 țări europene se înregistraseră cazuri cu stâlpi de telecomunicații incendiați de către protestatari (Lazăr, 2021; Kiss, 2020).

Mesajul conspiraționist era deja pregătit: pandemia este pretextul unui plan secret de a implanta microcipuri prin care oamenii să fie urmăriți și că în spate se află Bill Gates, fondatorul Microsoft. Vaccinurile devin, astfel, calea ideală prin care aceste microcipuri pot fi implantate. Zvonurile au fost alimentate după ce Bill Gates declarase într-un interviu că, în viitor, „vom avea un fel de certificate digitale” care vor fi folosite pentru a ține evidența cui s-a vindecat, cine a fost testat, cine a fost vaccinat (Pacurar, 2020). Intenția este prezentă în discursul, din ianuarie 2022, al lui Elon Musk de a implanta microcipuri în creierul uman.

În luna iulie 2020, deja apăruseră primele mituri referitoare la vaccinuri anti-COVID (aflate, în acel moment, în diferite faze de testare): vaccinurile modifică

ADN-ul, conectarea oamenilor la o inteligență artificială, ritmul rapid de dezvoltare a vaccinurilor sugerează că oamenii vor fi folosiți pe post de cobai (Digi 24, 2020b).

Alte teorii vehiculate: în realitate, împotriva SARS-CoV-2 nici nu se va putea face vreun vaccin, sau vaccinul s-ar obține din țesutul plămânilor unui fetus avortat, sau faptul că vaccinurile afectează fertilitatea, sarcina ori alăptarea (Lazăr, 2021). Un mit care, în România, a fost demontat în primele zile ale anului 2022, când o femeie infectată și trecută prin boala COVID-19 a născut (Știre, 2022).

Toxicitatea unor rețele sociale a fost confirmată și de dezvoltările făcute de o fostă angajată a Facebook, Frances Haugen, în fața Congresului SUA, precum și în paginile „Wall Street Journal”, The Facebook Files, 14 articole (Lăzescu, 2021).

Apogeul dezinformărilor referitoare la COVID-19 și vaccinuri a fost atins prin răspândirea acestora pe numeroase conturi de Facebook și Instagram, care au achiziționat 370.000 de urmăritori în acest an, potrivit unui raport indicat de DPA și asumat de Agerpres. Este vorba de un studiu realizat de News Guard, care monitorizează dezinformarea online, care a detectat 20 conturi, pagini, grupuri, care au fost lăsate active, fără a fi semnalate comentariile antivacciniste, utilizatorii nefiind atenționați asupra acestor postări, platformele nu au pus sub semnul întrebării acuratețea științifică a linkurilor generate de Facebook cu eticheta „cele mai noi informații despre coronavirus”. Rapoartele au fost trimise către OMS, totuși Facebook nu face aproape nimic. „În ciuda discursului companiei privind angajamentul cu orice preț și a atenționărilor din partea News Guard și a pericolului clar pentru utilizatori, sursele de dezinformare virale și care provoacă discordie continuă să aibă succes. Facebook și-a schimbat numele, însă promovarea dezinformării rămâne aceeași.” (G4 Media, 2021), a declarat Alex Cadier, director pentru Marea Britanie al News Guard și autorul studiului.

Reacția lui Zuckerberg replică postările unor trusturi media – vezi The New York Times față de Wall Street Journal, preferată de Frances Hangen pentru dezvoltările din 7 octombrie 2021, precum și în raport cu ONG-uri și firme de PR au fost selectate pentru aceste dezvoltări – ceea ce denotă implicarea unor actori influenți, inclusiv de pe bătrânul Continent, mai dispus să reglementeze riguros soluții și decizii gen GDPR. Facebook mizează pe soluții venite dinspre inteligența artificială, fără afectarea modelului de afaceri. Autorul acestei analize enumeră dificultățile acestor demersuri, cu atât mai mult cu cât, în ultimii ani, interferențele Chinei, Iranului, Rusiei în campanii electorale, colectare și difuzare de date sunt puternice, însuși directorul coordonator al programelor Software din Pentagon a demisionat, invocând avansul Chinei în tehnologia IT militară și al rețelelor sociale (Lăzescu, 2021).

Însăși reprezentanta OMS în țara noastră, venită pentru a ajuta Guvernul în criza COVID-19, dr. Heather Papowitz, expert medic în gestionarea situațiilor de criză, care a condus până în luna martie *Biroul pentru pregătire și răspuns în caz de urgență la New*

York, aflat în 2020 în epicentrul pandemiei, a constatat incongruența mesajelor de comunicare publică, interferența periculoasă a fake-news-urilor în media și pe rețelele de socializare, neimplicarea bisericii în acțiunile de vaccinare, factori care au poziționat, în prezent, România în topul țărilor cu rate scăzute de vaccinare și un număr mare al deceselor zilnice, precum și al contaminărilor (Ofițeru, 2021; DSPBV, 2021).

De ce Portugalia a avut o campanie de vaccinare de succes și noi nu? Pentru că viceamiralul coordonator al campaniei s-a adresat cu cele mai simple și firești mesaje tuturor cetățenilor. A mers aproape la propriu, din casă în casă, să le explice oamenilor lucrurile firești și cum putem să scăpăm de pandemie. Omul este construit să creadă doar ce vede sau ce poate simți. Așa cum oamenii nu cred în schimbări climatice, așa nu cred nici în pandemia de Covid. Astfel că, prin multă blândețe și răbdare, oamenii își pot schimba opiniile. Dar nu este doar rolul premierului sau președintelui. Este rolul bisericii, școlilor, primarului, vânzătorului, al fiecăruia dintre noi. Informarea și dezinformarea începe exact acolo unde se creează blocajul de comunicare.

3. În loc de concluzii

1. Presa internațională, pe care o analizăm în fiecare zi, este zilnic cu „ochii” pe România. Spicuiesc titlurile zilei de 10 ianuarie a.c.:

- Magyar Nemzet: România ar putea avea peste un milion de persoane infectate;
- Euractiv: Măștile medicale sunt acum obligatorii în România;
- Euronews: Noi măsuri anti-COVID-19 în România dat fiind numărul crescând al infecțiilor;
- The Seattle Times: România își înăsprește măsurile antipandemice pe fondul înmulțirii cazurilor de infestare cu COVID-19;
- RKB: În România, numărul persoanelor infectate cu coronavirus a crescut de patru ori într-o săptămână.
- Ria Novosti: În România se va aplica o amendă de 570 de dolari persoanelor care poartă mască textilă (RADOR, 2022).

2. În experiența acestor doi ani de pandemie am fost puși la o serie de provocări greșite de accesare a informațiilor, atât din partea instituțiilor abilitate cu gestionarea ei, cât și din partea mass-media, a rețelelor de socializare, a nivelului scăzut de informare a publicului. Se întrepătrund elemente de dezinformare cu aspecte ale noii pandemii generate de fenomenul fake-news. Jurnalismul și-a schimbat și adaptat standardele profesionale, instituind „filtre” de verificare a conținuturilor știrilor și informațiilor emise, constituite pe realități factice care trebuie verificate, plecând de la identificarea acestora, selectarea lor, procesarea acestora atât în ce privește

conținutul cât și semnificația lor. A sporit importanța și rolul „Controlorilor de calitate”, numiți „gatekeepers” în redacțiile de știri, cu atât mai mult cu cât în urma multiplicării furturilor de conținut și jurnalistice, orice utilizator de RSO (rețea de socializare) sau platformă digitală poate genera tulburări informaționale, știri parțial corecte ambalate în mesaje înșelătoare, știri false, mock news-uri - știri contrafăcute, conținuturi fabricate sau conținuturi escamotate din interpretări false.

Rămâne, în context, pertinent studiul exhaustiv realizat pe parcursul unei cercetări îndelungate a acestor fenomene, „Fake-News și dezinformare online”, un adevărat ghid pentru cei care folosesc internetul, dar foarte prețios pentru jurnaliști și instituțiile media. Autorul, Bogdan Oprea, este expert în comunicarea în administrația publică, cadru didactic la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării din cadrul Universității București, susținător al unuia dintre primele doctorate din România pe tema fake-news și dezinformării online. Analizele sale abordează fenomenul dezinformării, fenomenul fake-news, media alternative, tehnicile de influențare online, modele și taxonomia tehnicilor de dezinformare (Oprea, 2021). Foarte utile sunt și abordările autorului privind verificarea informațiilor ex-ante, ex-post și detectarea fake-news.

Referințe:

- Bocancea, S. (coord). (2020). *Covid 19. Dimensiuni ale gestionării pandemiei*, Iași, România: Editura Junimea.
- Ciurea, A.V.; Restian, A. și Artenie, T. (2021). *România fără mască. Fals tratat de pandemie*, București, Editura Mediafax.
- Digi24, (2020a). O formă misterioasă de pneumonie virală, în China. Autoritățile au anunțat că nu este SARS, MERS sau gripă aviară. Accesibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/mapamond/o-forma-misterioasa-de-pneumonie-virala-in-china-autoritatile-au-anuntat-ca-nu-este-sars-mers-sau-gripa-aviara-1241106>
- Digi 24, (2020b). 3 mituri legate de vaccinul anti-COVID care circulă pe rețelele sociale. Care este adevărul științific. Accesibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/mapamond/3-mituri-legate-de-vaccinul-anti-covid-care-circula-pe-retelele-sociale-care-este-adevarul-stiintific-1343730>
- DSPBV, (2021). Experții OMS: Gestionarea pandemiei de Covid-19 în județul Brașov reprezintă un exemplu de bune practici. Accesibil la: <https://dspbv.ro/expertii-oms-gestionarea-pandemiei-de-covid-19-in-judetul-brasov-reprezinta-un-exemplu-de-bune-practici/>
- G4 Media, Analize, Redacția, 13 noiembrie 2021, <https://www.g4media.ro/studiu-facebook-si-instagram-permit-rasandirea-dezinformarii-privind-coronavirusul-si-vaccinul-impotriva-covid-19.html>.
- Kiss, R. (2020). *UE vrea să combată știrile false care leagă COVID-19 de tehnologia 5G. În zece țări europene stâlpii de telefonie au fost incendiați*, accesibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/mapamond/ue-vrea-sa-combata-stirile-false-care-leaga-covid-19-de-tehnologia-5g-in-zece-tari-europene-stalpii-de-telefonie-au-fost-incendiați-1317218>

- Lazăr, M. (2021). *Ce „mutații” au suferit mesajele conspiraționiste și antivacciniste în aproape doi ani de la debutul pandemiei de coronavirus*, accesibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/ce-mutatii-au-suferit-mesajele-conspirationiste-si-antivacciniste-in-aproape-doi-ani-de-la-debutul-pandemiei-de-coronavirus-1716149>
- Lăzescu, A. (2021). <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/cat-de-toxice-sunt-facebook-si-celelalte-rețele-sociale-i--305444.html>. (8.11.2021)
- Ofițeru, A. (2021). *Planul OMS pentru criza sanitară din România. „Comunicarea este o problemă”*, accesibil la: <https://romania.europalibera.org/a/oms-comunicarea-e-o-problema-/31544334.html>
- Oprea, B. (2021). *Fake News și dezinformare online: Recunoaște și verifică. Manual pentru toți utilizatorii de internet*, Iași, Editura Polirom.
- Păcurar, B. (2020). *Cele mai răspândite mituri despre pericolul vaccinului anti-COVID, demontate de oamenii de știință. De la ADN modificat, la Bill Gates*. Accesibil la: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/sanatate/cele-mai-raspadite-mituri-despre-pericolul-vaccinului-anti-covid-demontate-de-oamenii-de-stiinta-de-la-adn-modificat-la-bill-gates-1411035>
- Pricop, S. (2021). <https://www.libertatea.ro/stiri/lectiile-pe-care-ni-le-ofera-istoria-anti-vaccinistilor-curent-aparut-odata-cu-primul-vaccin-3810806>. (2 noiembrie 2021).
- Tompea, Anca Teodora (2020). *Criza COVID la TV. O experiență și o provocare profesională unice*, în Bocancea, S. (coord). *Covid 19. Dimensiuni ale gestionării pandemiei*, Iași, Editura Junimea, pp. 223-228.
- RADOR, 10 ianuarie 2022, Anul XXIV, Nr. 5867, Editor buletin: Cristina Zaharia, Editare multimedia: Raluca Ungureanu.
- Știre, (2020). *Premieră națională. O femeie infectată cu Covid-19 a născut cvadrupleți* <https://fb.watch/f8fQto-x8F/>